

УДК 504.53.062.4:502(1-924.52)

ПРО ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ (У КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ КОНФЕРЕНЦІЇ ООН ЗІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ «РІО+20: МАЙБУТНЄ, ЯКОГО МИ ХОЧЕМО»)

Гамор Ф.Д.

Про шляхи розв'язання екологічних проблем в Карпатському регіоні (у контексті рішень Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20: майбутнє, якого ми хочемо»). – Ф.Д. Гамор. – На підставі аналізу підсумкових документів Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20: Майбутнє, якого ми хочемо», у контексті виняткової ролі гірських екосистем для сталого розвитку великої частини нашої планети, проведено оцінку екологічної ситуації в Карпатському регіоні. В черговий раз привернуто увагу до тих фактів, що для цього краю характерним є значне зменшення, у порівнянні з недалеким минулим, рівня лісистості, та що, завдяки порушеній екологічній рівновазі, тут надзвичайно високим залишається паводкова небезпека, серйозну загрозу представляють ерозія земель, скиди у водойми забруднених стоків, неорганізоване нагромадження побутових та промислових відходів. Подано аналітичні матеріали щодо стану лісокористування у верхів'ях басейну Тиси, приводиться характер динаміки за останнє десятиріччя, обсягів лісозаготівель та середньої кількості працівників зайнятих у лісозаготівельній галузі на прикладі Рахівського району Закарпатської області. Проаналізовано тенденції щодо стану збереження біологічного різноманіття в Українських Карпатах, зокрема рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин. Показано особливу роль природоохоронних територій, зокрема біосферних заповідників (резерватів), в розв'язанні екологічних проблем. Окремо аналізується досвід роботи Карпатського біосферного заповідника із впровадження концепції сталого розвитку.

Ключові слова: конференція ООН, екологічні проблеми, сталий розвиток, біосферні заповідники (резервати), Карпатський регіон.

Адреса: Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Україна, 90600; fgamor@mail.ru

About the solutions for ecological problems in the Carpathian Region (in the context of the UN Conference on sustainable development “Rio+20: The Future We Want”). – F. Hamor. – Based on the analysis of the UN Conference on sustainable development “Rio+20 – The Future We Want” final resolution, in the light of an exceptional role of mountainous ecosystems for the sustainable development of the larger part of our planet, the estimation of the ecological situation at the Carpathian Region has been conducted. Again a special emphasis is given to the fact that the forestation rate for this region is decreasing lately in comparison to former years, and also to the fact that floods are still a great threat here due to a highly disturbed ecological balance; there's a threat of landslides and erosion, sewage water outlets directly in the rivers, absence of waste management etc. The analytical materials about forest management in the upper Tisza River basin are provided. The dynamics of forest intervention for the last decade is characterized, and the average number of jobs in the timber processing industry is given on the example of Rakhiv district, Zakarpattia oblast of Ukraine. Tendencies of the biodiversity conservation and its status for the Ukrainian Carpathians are analyzed, in particular – for the rare and endangered plants and animals. A peculiar role of protected areas – in particular biosphere reserves – played in ecological problems' solution is illustrated. A special emphasis is given to the experience of the Carpathian Biosphere Reserve in implementation of the concept of sustainable development.

Key words: UN conference, ecological problems, sustainable development, biosphere reserves, the Carpathian region.

Address: Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso Str., 77, Rakhiv, Ukraine, 90600; fgamor@mail.ru

Вступ

В підсумковому документі Конференції Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку «Ріо+20: Майбутнє, якого ми хочемо» (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 20-22 червня 2012 року) [2] з новою силою підкреслена необхідність

досягнення гармонії людини і природи. Висловлюється думка, що без цього виживання планети Земля та її екосистем, забезпечення необхідного балансу між економічними, соціальними та екологічними потребами нинішніх

та майбутніх поколінь залишається проблематичним.

Підкреслюється, що у деяких країнах уже зараз права її величності Природи ставляться на перший план в порівнянні до прав людини, а серед інституційних рамок сталого розвитку екологічна складова виділяється в окремий розділ. Більше того, у схваленій Рамковій програмі дій та здійснення наступних кроків щодо впровадження стратегії сталого розвитку в різних тематичних областях та в міжсекторальних сферах, розв'язанню екологічних проблем відводиться ключова роль. Це в першу чергу стосується водозабезпечення та санітарії, енергетики, сталого туризму, кліматичних змін, лісів, біологічного різноманіття тощо.

Окремо на Конференції визнано великі вигоди, які отримуються світовою спільнотою для сталого розвитку від гірських районів. Зокрема, підкреслено виняткове значення гірських екосистем як основних поставщиків водних ресурсів для великої частини континентів. Відзначено, і той факт, що гірські екосистеми особливо вразливі перед пагубними наслідками кліматичних змін, знелісненням та деградацією лісів. Великої шкоди їм завдають зміни методів землекористування, деградації земель та стихійні лиха. У зв'язку з цим Глави держав та урядів світу закликають активізувати зусилля з охорони гірських екосистем, включаючи збереження їх біологічного різноманіття. Прозвучали заклики щодо прийняття довгострокових концепцій із застосуванням всеохоплюючих підходів, які базувались на програмах розвитку гірських регіонів. Тим більше, що на цих територіях завжди панували бідність та безробіття, тут спостерігалось надмірне природокористування та деградація унікального біорізноманіття.

Показово, що на цій Конференції Україна в черговий раз порушила питання Екологічної Конституції Землі. Було заявлено, що для досягнення цілей сталого розвитку, Україна вважає за доцільне започаткування процесу підготовки проекту концепції Екологічної Конституції Землі [14] та його публічного обговорення, заснування на базі ЮНЕП Світової Екологічної Організації.

Матеріали і методика

Для підготовки публікації використано Підсумкові документи Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20: Майбутнє, якого ми хочемо», численні літературні джерела із проблем збереження та сталого розвитку Карпатського регіону, результати напрацювань Карпатського біосферного заповідника у цій сфері.

На підставі офіційних статистичних даних проводиться порівняльний аналіз стану лісокористування у верхів'ях басейну Тиси (Рахівський район Закарпатської області), визначаються дина-

мічні тенденції, що сформовані в останнє десятиріччя в проведенні суцільних рубок лісу, стану лісовідновлення тощо. Проводиться також оцінка екологічних та соціально-економічних наслідків цього господарювання.

Порівнюючи списки рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин, які опубліковані у виданнях Червоної книги України за 1980, 1994-1996 та 2009 роки визначається роль Українських Карпат та природоохоронних територій, які тут зосереджені у збереженні раритетного біорізноманіття України.

З врахуванням міжнародних нормативно-правових документів розглядається особлива роль біосферних заповідників (резерватів) у розв'язанні проблем сталого розвитку.

Результати та обговорення

На підставі проведених аналізів можна бачити, що не зважаючи на рішення міжнародних форумів та велику кількість міжнародних нормативно-правових документів, до цього часу в Україні не прийнято навіть концепцію сталого розвитку, а важливі положення концепції сталого розвитку населених пунктів, яка ухвалена Постановою Верховною Радою України у 1999 році, не те що не виконуються, їх просто ніхто навіть не згадує. Надзвичайно складною залишається екологічна та соціально-економічна ситуація і в Карпатському регіоні.

Так, за висновками Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи (Резолюція 315 (2010) «Сталий розвиток гірських регіонів та досвід Карпатських гір») [12], та за матеріалами Міжнародної конференції «Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи» [13] для цього краю характерним є значне зменшення, у порівнянні з недавнім минулим, рівня лісистості. Завдяки порушеній тут екологічній рівновазі, надзвичайно високим залишається паводкова небезпека, серйозну загрозу представляють ерозія земель, скиди у водойми забруднених стоків, неорганізоване нагромадження побутових та промислових відходів. Тому, розв'язання цих назрілих екологічних та соціально-економічних проблем можливе лише шляхом прийняття Державної програми сталого розвитку Українських Карпат та інтеграції України до програми Європейського Союзу «Карпатський простір».

А загалом, на думку експертів [9], антропогенне та техногенне навантаження в Україні, в тому числі і в Карпатах, в декілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу, тому тривалість життя тут в 2010 році була нижчою і досягала лише 69,8 років, а показники ВВП в 2011 році становили близько 60 відсотків середньосвітового рівня. Майже у три рази вищим є енергоємність виробництва, спосте-

рігається тенденція до збільшення обсягів лісозаготівель тощо.

Масштабна та хаотична експлуатація природних ресурсів призводить до загострення екологічної ситуації і не приносить економічного зростання, в першу чергу місцевим громадам. А за регіоном Українських Карпат твердо закріпилась слава лісосировинного придатку. Сотні тисяч кубічних метрів деревини, які заготовляються щорічно із застосуванням екологічно небезпечних технологій, вивозяться за кордон кругляком, або у вигляді пиломатеріалів. Такі методи лісокористування не приносять соціально-економічних вигод, а навпаки загострюють паводкову ситуацію, активізують ерозійні процеси, руйнують ландшафти та дорожню інфраструктуру, створюють негативний імідж для розвитку туризму тощо.

Дуже показовим у цьому контексті може служити стан лісокористування у надзвичайно паводково-небезпечному верхів'ї басейну Тиси, на території депресивного Рахівського району Закарпатської області, де незважаючи на

прийняття Закону України про мораторій на проведення суцільних рубок у лісах на гірських схилах, спостерігається чітка тенденція до збільшення обсягів лісозаготівель, причому основна маса деревини заготовляється шляхом суцільних рубок, різко знижуються показники посадок лісу (табл.1).

Лише на папері залишаються декларації щодо сталого лісокористування та про міжнародну лісову сертифікацію. Спостерігається чітка тенденція до тинізації лісозаготівельної галузі. Так, в порівнянні з 2000 роком, у 2008 році середня кількість працівників у лісозаготівельній галузі у цьому гірському депресивному районі скоротилась більше ніж у два рази, при тому, що питома вага заготовленої деревини була майже однаковою (табл. 2), та й новітніх технологій, які би призводили до вивільнення робочих рук, теж не застосовувалось. Цікаво і те, що в останні роки, органи державної статистики взагалі перестали вести облік працюючих у цій важливій для регіону Карпат сфері.

Таблиця 1. Стан лісокористування у верхів'ях басейну р. Тиси (Рахівський район, Закарпатська обл.)

Показники	Роки			
	2005	2010	2011	2012
Заготовлено ліквідної деревини, куб. м	291247	281518	326539	360722
в т.ч. шляхом суцільних рубок, куб. м	221545	219253	274162	304890
Посаджено лісу, га	641	235	308	281
Реалізовано дров населенню, куб. м (при потребі орієнтовно 250 тис. куб. м)	87118	76439	36100	81187

Таблиця 2. Динаміка обсягів лісозаготівель та середньої кількості працівників зайнятих у цій галузі (Рахівський район, Закарпатська область)

Показники	Роки			
	2000	2006	2008	2012
Заготовлено ліквідованої деревини, куб. м	256033	250885	245602	360722
Середня кількість працівників у лісозаготівельній галузі, чол.	2056	950	980	Дані у державній статистиці відсутні

Надзвичайно тривожною виглядає тут, попри 70 відсоткову лісистість, й проблема забезпечення місцевого населення звичайними паливними дровами. Наприклад, за розрахунками, потреби в них для людей, підприємств та організацій цього віддаленого та не газифікованого району щорічно складають близько 250 тисяч кубічних метрів (27 тисяч дворогосподарств по вісім кубічних метрів кожному в середньому на рік, плюс соціально-культурні та туристично-рекреаційні заклади, установи, підприємства торгівлі тощо). А насправді, за даними офіційної статистики, їх реалізовано у 2012 році лише третину до необхідної кількості, а в 2011 році ця цифра опускалась навіть нижче п'ятнадцяти відсотків. А звідки ж береться решта дров? Відповідь проста. Це самовільні рубки, або нелегальна торгівля

лісоматеріалами. Але, так чи інакше, реальні лісозаготівлі є значно більшими від статистичних даних. Отже, і екологічна шкода є насправді на багато вищою, ніж про це офіційно говориться. А яких збитків від цих обробок несе державна казна, теж чомусь замовчується.

На цьому фоні дуже тривожною виглядає ситуація із виконанням в Карпатському регіоні Державної програми формування національної екологічної мережі, організація справжнього саботажу місцевими органами влади, реалізації Указів Президента України щодо створення та розширення природоохоронних територій, зокрема Карпатського біосферного заповідника, національного природного парку «Гуцульщина» та інших. Залишились лише добрими побажаннями вимоги статті 10 Закону України

«Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону», якою передбачалось довести до 2005 року рівень заповідності у Карпатах до 20 відсотків.

Вимагає значної активізації робота щодо виконання вимог Закону України «Про ратифікацію Протоколу про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, підписаної у м. Київ 22 травня 2003 року». Адже, як показує аналіз, тут теж складається непростая ситуація. За останні десятиріччя спостерігається значне збільшення

кількості видів рослин і тварин, які занесені до Червоної книги України, причому чимала частина усіх зникаючих видів, якраз припадає на регіон Українських Карпат (табл. 3). У цьому контексті виглядає цікавим і той факт, що більшість із них, а також видів, які занесені до європейських та міжнародних червоних списків охороняються в межах Карпатського біосферного заповідника та інших природоохоронних територіях (табл. 4).

З огляду на це, слід підвищувати роль заповідників та національних природних парків, які зараз як ніколи потребують підтримки з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

Таблиця 3. Види, занесені до Червоної книги України

Випуск Червоної книги	Україна		Українські Карпати		Охороняє Карпатський біосферний заповідник	
	Тварини	Рослини	Тварини	Рослини	Тварини	Рослини
1980	85	151	59	79	50	37
1994	382	-	129	-	86	-
1996	-	439	-	167	-	105
2009	542	611	144	225	116	148

Таблиця 4. Розподіл рідкісних видів судинних рослин за природоохоронним статусом

Природоохоронний статус виду	Кількість видів в		
	Україні	Українських Карпатах	заповідниках та НПП Українських Карпат
Міжнародна Червона книга (МСОП)	106	14	6
Європейський Червоний список	182	13	8
CITES	69	46	37
Бернська конвенція	51	16	4
Червона книга України	439	167	127

Особливої уваги, відповідно до цілей Севільської стратегії (1995) та Мадридського плану дій (2008) ЮНЕСКО, в гірських регіонах вимагають проблеми розвитку біосферних заповідників (резерватів) та вдосконалення українського природоохоронного законодавства, що регламентує їх діяльність.

Біосферні резервати, які працюють з 1971 року у рамках програми «Людина і біосфера» – це природоохоронні території абсолютно нового типу, ключовою метою яких є забезпечення гармонійного розвитку людини і природи. Сама ідея біосферних резерватів лежить в основі принципів сталого розвитку, зустрінута в усьому світі з великим ентузіазмом, і за минулі чотири десятиріччя набула значних успіхів. А сьогодні біосферні резервати формують глобальну мережу модельних регіонів, де можуть бути апробовані різні способи сталого природокористування і можливості адаптуватися до мінливих екологічних, економічних і соціальних умов за участі усіх зацікавлених сторін.

Як підкреслено у Дрезденській декларації про біосферні резервати та зміни клімату [10], зараз Всесвітня мережа включає понад 560 біосферних резерватів у більш ніж 100 країнах світу. Тут нагромаджено безцінний досвід, який є важливим внеском у сталий розвиток, зокрема у напрямку мінімізації кліматичних змін та адаптації до них, а також для збереження біологічного різноманіття.

З часу створення програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та мережі біосферних резерватів, впроваджувались інноваційні підходи у наукових дослідженнях, організації моніторингу, екологічній освіті, створювався для цього необхідний потенціал, проходило вдосконалення менеджменту, реалізовувались модельні проекти, які виходили далеко за рамки тільки збереження природи і є добрими моделями для екологічно сталого способу життя.

В Україні створено і успішно функціонують, в різних природно-кліматичних зонах, чотири біосферні заповідники (Карпатський, Чорноморський, Дунайський та Асканія-Нова). Всі вони вносять свій посильний вклад для

впровадження в Україні стратегії сталого розвитку, служать ефективними інструментами запровадження принципів «зеленої економіки», надання екосистемних послуг, раціонального природокористування, мінімізації кліматичних змін тощо. Так, до прикладу, букові праліси Угольсько-Широколужанського масиву Карпатського біосферного заповідника, за даними досліджень університету штату Вермонт (США) займають друге місце у світі серед лісів помірної зони (після дощових лісів Тихоокеанського побережжя США) з акумуляції парникових газів. Крім того, за висновками авторів українсько-німецького проекту «Природоохоронний менеджмент Карпатського біосферного заповідника і розв'язання сучасних викликів на Закарпатті (Україна)» [15], природні екосистеми східної частини Закарпаття становлять сьогодні європейський епіцентр дикої природи, недоторканості та функціональних лісів. Їх унікальна особливість постійно вабить дослідників, студентів, лісівників та природоохоронців з усього світу. А праліси Карпатського біосферного заповідника, які входять до складу українсько-словацько-німецького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», служать зараз еталоном в європейській лісовій екології та природоохоронній справі.

Не менш важливим є і той факт, що за ініціативи адміністрації Карпатського біосферного заповідника на Міжнародній науково-практичній конференції «Карпатський регіон і проблем сталого розвитку» з нагоди його 30-річчя (м. Рахів, 13-15 жовтня 1998 року), прийнято справді історичне рішення дослібно такого змісту «З метою створення Міжнародного правового поля в галузі збереження природи та соціально-економічного розвитку країн Карпатського регіону урядам цих країн розробити і прийняти Карпатську конвенцію сталого розвитку» [4]. А у 2003 році на Київській Конференції міністрів охорони довкілля Європи «Довкілля для Європи» ця ідея була реалізована шляхом підписання «Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат», яка в 2004 році ратифікована відповідним Законом України.

Окрім того, за нашою ініціативою включено до Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 2002 р. «Про інформацію Кабінету міністрів України про здійснення державної політики щодо виконання законів України «Про природно-заповідний фонд України» і «Про охорону культурної спадщини» та про дотримання посадовими особами вимог чинного законодавства стосовно Національного заповідника «Хортиця» й інших історико-культурних заповідників і об'єктів природно-заповідного фонду», пункт щодо розробки «до 1 липня 2003 року Державної комплексної програми сталого розвитку гірських районів

України». А дещо раніше, за активної участі адміністрації Карпатського біосферного заповідника прийнято Закони України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (1995 р.) та «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» (2000 р.), Постанову Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо державної підтримки реалізації Комплексної програми еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998-2005 рр.». Крім того, в 2002 році Закарпатська обласна рада, прийняла першу і єдину в Україні «Концепцію сталого розвитку Закарпаття», в 2007 та 2011 роках Комітет Всесвітньої спадщини включив букові праліси Карпат у складі українсько-словацько-німецького об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [7], а Президент України ухвалив спеціальне Доручення (№ 1-1/749 від 2 квітня 2013 року) щодо сталого розвитку та благоустрою гірських населених пунктів Закарпаття, що розташовані в зоні об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» [8] тощо.

На розробку, пропаганду та впровадження конкретних проектів зі сталого розвитку спрямована робота наукових підрозділів, цілої мережі еколого-освітніх та інформаційно-туристичних центрів, які створені на базі біосферного заповідника (Музей екології гір та історії природокористування Карпат, «Музей нарцису», «Центр Європи», «Високогір'я Карпат» тощо), екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати», газети «Вісник Карпатського біосферного заповідника». Цій темі присвячено майже два десятки організованих адміністрацією біосферного заповідника міжнародних науково-практичних конференцій та велика кількість реалізованих міжнародних проектів тощо.

Значного суспільного резонансу отримали сформовані нами та оприлюднені на сторінках газети «Голос України» ідеї щодо проведення в Карпатах зимової Олімпіади [3], створення на Закарпатті у географічному центрі Європи «Екологічного Давосу» [1;11], впровадження принципів сталого лісокористування [5;6] та інші.

Висновки

1. Не зважаючи на рішення міжнародних форумів та велику кількість міжнародних нормативно-правових документів, до цього часу в Україні не прийнято навіть концепції сталого розвитку, а важливі положення Концепції сталого розвитку населених пунктів, яка ухвалена Постановою Верховної Ради України у 1999 році, не те що не виконується, їх ніхто навіть не згадує.

2. Надзвичайно складною залишається екологічна та соціально-економічна ситуація в Карпатському регіоні. Місцеві владні інституції ігнорують Концепцію сталого розвитку Закарпаття, яка прийнята Закарпатською обласною радою у 2002 році.

3. За регіоном Українських Карпат твердо закріпилася слава лісосировинного придатку, звідки сотні тисяч кубічних метрів деревини, які заготовляються щорічно із застосуванням екологічно небезпечних технологій, вивозяться за кордон кругляком, або у вигляді пиломатеріалів. У верхів'ях, вкрай паводко-небезпечного басейну Тиси, спостерігається чітка тенденція до збільшення обсягів лісозаготівель. Причому, основна маса деревини заготовляється шляхом суцільних рубок, різко знижуються показники посадок лісу та збільшується тінзація лісозаготівельної галузі.

4. Не виконується Державна програма формування національної екологічної мережі, збільшується кількість видів рослин і тварин, які занесені до Червоної книги України, причому чимала частина усіх зникаючих видів, якраз припадає на регіон Українських Карпат.

5. Майбутнє розвитку Карпатського регіону, буде в значній мірі залежати і від впровадження тих розробок, які створені та апробовуються в Карпатському біосферному заповіднику. А

сформовані, за нашою пропозицією, у Постанові Кабінету міністрів України з питань розвитку гірської Рахівщини, ще у 1998 році, концептуальні положення про необхідність «стабілізації соціально-економічного становища в регіоні, збереження унікальних природних екосистем, освоєння потужного рекреаційного потенціалу, створення на цій основі зони екологічно зорієнтованого туристично-оздоровчого комплексу загальнодержавного значення» і сьогодні можуть служити дорожньою картою, дуже співзвучною із рішеннями Конференції ООН «Ріо+20: Майбутнє, якого ми хочемо», для розробки і прийняття Державної програми сталого розвитку Карпатського регіону, інтеграції України до програм Європейського Союзу «Карпатський простір».

6. Велике значення для збереження та сталого розвитку Карпат може мати Доручення Президента України щодо збереження унікальних природних комплексів, забезпечення сталого розвитку української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», благоустрою гірських населених пунктів Закарпатської області, які розташовані у зоні української частини цього природного об'єкта.

1. Балага В. На Закарпатті можна створити «екологічний Давос» // Зелені Карпати. 2012, № 1-2.
2. Будущее, которого мы хотим. Рио+20. Конференция Организации Объединенных Наций по устойчивому развитию. Рио-де-Жанейро, Бразилия 20-22 июня 2012 года // Итоговый документ конференции. A/conf/216/L/1. – С. 1-66.
3. Гамор Ф. Чи могли б Карпати прийняти зимову Олімпіаду? // Голос України, 9 квітня 1996 рік, № 66 (1316).
4. Гамор Ф.Д., Волощук І.І. Карпатський регіон: проблеми і перспективи сталого розвитку // Регіональна економіка. 1998, № 4. – С. 193-198.
5. Гамор Ф. Майбутнє лісів Закарпаття // Урядовий кур'єр, 17 серпня 2002 рік, № 151.
6. Гамор Ф. Карпатським лісам – швейцарські стандарти // Урядовий кур'єр, 23 травня 2003, № 93.
7. Гамор Ф. Унікальна місцина в Центрі Європи інтегрується до світової спільноти // Зелені Карпати. 2012, № 1-2. – С. 2-5.
8. Гамор Ф. Масмо забезпечити сталий розвиток та благоустрій гірських населених пунктів Закарпаття // Новини Закарпаття, 4 травня 2013 р., №№ 49-50 (4071-4072).
9. Доповідь України до Конференції ООН зі збалансованого (сталого) розвитку. «Ріо+20: Майбутнє, якого ми хочемо». Рио-де-Жанейро, Бразилія, 20-22 червня 2012. // Всеукраїнська екологічна ліга. Київ, травень 2012 р. – 56 с.
10. Дрезденська декларація про біосферні заповідники та зміни клімату // Зелені Карпати. 2011, № 1-2. – С. 6-7.
11. Лозова І., Бровченко Л., Краснодемський В., Нитка В. «Екологічний Давос» – у центрі Європи // Голос України, 13 липня 2011 року, № 125 (5125).
12. Романенчук Г., Діус І. Як зберегти Карпати та інші гірські регіони Європи? // Зелені Карпати. 2010, № 1-2. – С. 27-34.
13. Сталій розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 8-10 вересня 2010 року). Ужгород: "TIMPANI", 2010. – 335 с.
14. Туниця Ю.Ю. Екологічна економіка як ключова передумова сталого розвитку Карпатського регіону // Сталій розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи. Мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 8-10 вересня 2010 року). – С. 67-70.
15. Ibsch P.L., Geyer J., Schmidt L., Pokynchereda V., Gubko V. Carpathian Biosphere Reserve: challenges and solutions for protected area management in Ukrainian Transcarpathia. 2011. Shaker: Aachen. – 242 p.

Отримано: 11 березня 2013 р.

Прийнято до друку: 12 листопада 2013 р.